

**XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT:
"GLUTAMAT ZARBASI" ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN
TEACHING FOREIGN LANGUAGES: "GLUTAMATE SHOCK"**

Nematov Abdullox Baxtiyor o'g'li

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

Tarjimonlik fakulteti, 3-bosqich talabasi

Email: baxtiyormansurov59@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni sun'iy intellekt yordamida o'rgatishning salbiy oqibatlarini, talaba va o'rganuvchilarning sun'iy intellektga munosabati, shuningdek, to'g'ri o'zlashtirilishi kerak bo'lgan metodikalar va zamonaviy uslublar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, glutamat zarbasi, xotira pasayishi, prompt, til o'rganish metodikasi.

XXI asrda muloqot texnologiyalari rivojlanishi ortidan insonlar uzoq masofadan turib ham erkin muloqot qilish imkoniga ega bo'ldilar. Texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalarida, xususan, ta'lim tizimida ham o'z izini qoldirmoqda. Yirik kompaniyalar sun'iy intellektdan (SI) faol ravishda foydalanishni boshlagach, ko'pchilik o'quvchi va talabalar ham uni o'zlarining asosiy ko'makchisiga aylantirib olishdi. Hozirgi kunda talabalarning mutlaq ko'pchiligi matn yozish, maqolalarga manba qidirish yoki hujjatlarni tahrirlash kabi vazifalarni sun'iy intellektga topshirmoqda. O'qituvchi bergan vazifalarni mustaqil bajarish o'rniga, shunchaki SI ga tashlab, tayyor javobni olish kundalik odatga aylanib ulgurgan.

Tobora globallashib va o'zaro bog'lanib borayotgan bugungi dunyomizda madaniy hamda geografik chegaralar borgan sari kamroq sezilmoqda. Bunday sharoitda, ayniqsa, dunyoga yuzlanishga va tinimsiz rivojlanib borayotgan jamiyat talablariga moslashishga intilayotgan yosh avlod uchun chet tilini mukammal bilish endilikda ajralmas ko'nikmaga aylangan.[1]

Bundan bir necha yil avval "Booknomy", "Tedbook" kabi kompaniyalar olti oyda ingliz tilini o'rganish mumkinligiga insonlarni ishontririb, o'z mahsulotlarini sotishgan edi. Biroq statistik ma'lumotlar bu va'dalarning aksariyati o'zini oqlamaganini ko'rsatdi. Hozirgi kunda esa bu holat sun'iy intellekt vositasida yangicha, zamonaviy tus olmoqda. Masalan, o'rganuvchi biror

so'zning tarjimasini SI orqali bilib oladi, ikki-uch daqiqa davomida so'z xotirada turgandek tuyuladi, lekin aslida u to'laqonli yodlanmagan bo'ladi. Eski metodikada o'qituvchilar yangi so'zlarni xotirada mustahkamlash uchun talabalarga ko'plab gaplar tuzdirishgan va shu orqali sifatli o'zlashtirishga erishilgan. Bugungi kunda esa ko'pchilik shunchaki tarjimani ko'rish bilan cheklanib qolmoqda.

Aynan shu sababdan sun'iy intellektdan to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur. So'zning faqat tarjimasini olish o'rniga, SI dan ushbu so'z ishtirokida rasm chizishni, hikoya yozib berishni yoki qiziqarli vaziyatlar (hatto noreal bo'lsa ham) to'qishni so'rash mumkin. Aks holda, faqat tarjima bilan cheklansak, bizda "til o'rganyapman" degan illyuziya – "glutamat zarbasi" paydo bo'ladi.

Katta til modellariga (KTM) ortiqcha suyanish ham xuddi shunday. Boshida barchasi osondek tuyuladi: bitta tugma bosiladi va yechim tayyor. Biroq ozgina vaqt o'tgach, miya oddiy narsalarda ham erinayotganini sezib qolasiz. Yoshligida qattiq go'sht chaynamagan bolalarning jag'i kichkina bo'lib qolgani kabi, ishlatilmagan mushak va suyaklarning ham keragi bo'lmay qoladi. Inson tanasi tabiatan dangasa. Xuddi shu kabi, qiyinchilik ko'rmagan miya ortiqcha neyronlaridan, xuddi daraxt kuzda bargini to'kkani kabi, osongina voz kechib yuboradi. KTMlarga suyanmaganlar esa xotirasidan olingan bilimlarni aytib berishadi, yechimlar keltirishadi. Neyronlaridan ayrilganlar esa ularga hayrat bilan qarab: "Miyangizda biror chip yo'qmi, birodar?" degan savolni berishadi. [2]

Til o'rganishda so'zni yodlash yoki grammatik strukturani qo'llay bilishni sun'iy va tabiiy glutamatga o'xshatish mumkin. Birorta grammatik qolipni sun'iy intellekt yordamida tayyor holda olish – sun'iy glutamatga (o'ziga tortuvchi dori) o'xshaydi. Qoidalarni amalda sinash, boshqalarga o'rgatish va talabalar bilan o'zaro bahs olib borish esa haqiqiy, tabiiy glutamatdir.

Yaqinda Ars Technica nashrida juda qiziq va ayni paytda xavotirli bir tadqiqot natijalariga ko'zim tushdi: "Odamlar o'z fikrlash qobiliyatini (cognition) sun'iy intellektga qo'rqinchli darajada oson topshirib qo'yimoqda".[3]

Iqtisodiy nuqtai nazardan qaraganda, sun'iy intellekt vositalari moddiy imkoniyati cheklangan ba'zi o'rganuvchilar uchun eng maqbul yechim bo'la oladi. An'anaviy til markazlaridagi o'quv kurslari narxi odatda eng kam ish haqining (BHM) ma'lum bir miqdorini tashkil etadi. Bundan tashqari, qatnov uchun yo'l haqi, oziq-ovqat va boshqa qo'shimcha xarajatlar ham o'rganuvchi yoki uning oilasi zimmasiga tushadi. Ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan unumli

foydalanishni yo'lga qo'yish orqali bu kabi moliyaviy to'siqlarni qisman bo'lsa-da bartaraf etish mumkin.

Shunga qaramay, ta'limda tirik ustozning o'rni sun'iy intellektnikidan beqiyos darajada ustunligicha qoladi. SI asosan zerikarli va takrorlanuvchi texnik vazifalarni bajarish, o'qituvchi esa bu jarayonlarni pedagogik va psixologik jihatdan to'g'ri yo'naltirish hamda nazorat qilish uchun zarurdir. O'qituvchilar dars jarayoniga SI yordamida tuzilgan maxsus testlar va interaktiv mashqlarni tatbiq etish orqali xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy metodlarni yaratishlari hamda talabalarni yanada ko'proq qiziqtirishlari mumkin. Masalan, SI vositalari xorijiy so'zlarni 99% aniqlikda to'g'ri talaffuz qilib bera oladi. Bu xususiyat talaffuzida nuqsoni bor yoki yangi o'zlashtirilayotgan leksik birliklarning qanday o'qilishini bilishga qiynalayotgan talabalar uchun ayni muddaodir.

Boshqa tomondan, sun'iy intellektning qulayligi va arzonligi doim jozibador bo'lib, u til o'rganuvchilar uchun mukammal "komfort zona" yaratib berishi mumkin. Masalan, odamlar gavjum joylarni va shovqinni yoqtirmaydigan introvert insonlar uchun til o'rganish davrida baribir kimgadir gapirishga, amaliyot uchun suhbatdoshga ehtiyoj seziladi. Aynan shu nuqtada sun'iy intellekt yordamga keladi. U sizni tinglaydi, maslahatlar beradi, dalda bo'ladi va kerak bo'lsa, ma'lum qarorlar qabul qilishda ko'maklashadi.

OpenAI tomonidan ishlab chiqilgan GPT har birimizni millionlab odamlar intellekti jamlanmasidan foydalanish imkonimiz bor ekanligini isbotladi. Bu degani O'zbekistonning chekka qishlog'idagi 16 yoshli inson dunyodagi millionlab aqlli insonlar fikrlari, xulosa va bilimlari jamlanmasidan tekinga foydalana oladi.[4]

Avvallari bunday toifadagi insonlar til o'rganish jarayonida ko'pincha o'z miyasida ikkinchi bir personajni yaratib, unga gapirgan va o'zi uning o'rnidan javob qaytargan. Bunga asosiy sabab — o'rganuvchining o'z til mahoratini omma oldida ko'rsatishdan va xato qilishdan qo'rqishidir. Ammo sun'iy intellekt jonli suhbatdoshlardan farqli o'laroq, xato qilib qo'yganingizda so'zingizni bo'lib, sizni to'xtatib qo'ymaydi. U fikringizni oxirigacha eshitadi va shundan keyingina to'g'rilab, xotirjamlik bilan javob qaytaradi. Bu esa yolg'iz va uyalchan odamlar uchun til to'sig'ini yengib o'tishda ajoyib yechimdir.

Yosh va umidli pedagoglarimizdan biri Mohir Mirzaxmedov shunday yozadi:

2021 va 2026-yillarda IELTS'ga tayyorlagan ustoz sifatida 8 ta xulosam:

1. Hozir telefoni bor odamning ingliz tilini o'rganishga sharoitim yo'q deyishga haqqi yo'q.
2. 2021-yilga qaraganda, 2026-yilda IELTSdan dars o'tadigan ustozlar sezilarli darajada ko'p.
3. Ustozlar ko'pligi sababli endi o'quvchilarda solishtirish imkoniyati bor. Shu sababli IELTSdan dars berishda sizning unikal tomoningiz bo'lishi kerak.
4. Qolaversa, endi sertifikatigizning yuqori bo'lishi yetmaydi. Yumshoq ko'nikmalar (soft skills) ham o'ta muhim.
5. Hozirda o'quvchi o'zini qiynay olsa va intizomli bo'lsa, bepul materiallar orqali ham katta natijaga erishishi mumkin.
6. Hozirgi Z va Alpha avlodining aksariyatida iroda sust. Shuning uchun yaxshi motivatsiya bera oladigan, rag'batlantirish va jazo tizimlaridan to'g'ri foydalana oladigan, bolalar bilan ishlay oldigan ustoz talabgir bo'lsa kerak.
7. Sun'iy intellekt pichoq kabi ham foyda ham zararga ishlamoqda. O'qituvchilar ko'chirmakashlikning zararlarini bolaga yetkaza olishi kerak.
8. Texnologiya, sun'iy intellekt zamonida o'qituvchilar miya ishlashi, ma'lumotni eslab qolish jarayonlari — umuman olganda o'rganish uslublarini o'rganishi yanada muhim. Ko'pchilik "passive learning illusion"ga uchramoqda... [5]

Muammoning yechimiga keladigan bo'lsak, avvalo, o'qituvchilar va ota-onalar ta'lim oluvchilarning sun'iy intellekt bilan ishlash jarayonini doimiy nazorat qilib borishlari zarur. Eng asosiy yechimlardan biri – yoshlarga to'g'ri "prompt" (buyruq) berish madaniyatini o'rgatishdir. Prompt – bu sun'iy intellektga beriladigan vazifa yoki so'rov bo'lib, uning sifati va darajasiga qarab olinadigan natijalar ham turlicha bo'ladi. Talaba SI dan unumli foydalanishi uchun unga to'g'ri savol berishni va o'z maqsadini aniq tushuntirishni bilishi kerak.

Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida til o'rganishda unga doim tanqidiy (skeptik) yondashish ko'nikmasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, frazeologik iboralar, o'ziga xos maqollar yoki murakkab jummalarni SI orqali tarjima qilganda, natijani boshqa ishonchli manbalar orqali tekshirib ko'rish maqsadga muvofiq. Sababi, sun'iy intellekt ham xato qilishi ehtimoldan xoli emas. Ta'kidlash joizki, deyarli har bir SI ilovasining (masalan, Gemini yoki ChatGPT) quyi qismida "Sun'iy intellekt xato qilishi mumkin" degan ogohlantirish yozuvi mavjud. Bu nafaqat foydalanuvchini ogohlikka chaqiradi, balki ishlab chiquvchi kompaniyalar uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatoliklarda o'zlarini oqlash vositasi bo'lib ham xizmat qiladi.

Shu sababli, o'quvchilarga yoshligidanoq SI bilan to'g'ri muloqot qilish, unga qanday vazifalarni topshirish mumkin-u, qaysilarini inson o'zi bajarishi shart ekanligini uqtirish lozim. Texnologiyadan shunchaki ko'chirmakashlik vositasi sifatida emas, balki kognitiv qobiliyatlarni charxlovchi yordamchi sifatida foydalanishni o'rgatishimiz kerak. Ushbu ko'nikma va madaniyatni to'laqonli o'zlashtirganimizdan so'nggina, biz ta'lim tizimini raqamlashtirishning kelgusi, to'liq avtomatlashtirilgan bosqichiga haqiqiy ma'noda tayyor bo'lamiz.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi ta'lim jarayonida o'qituvchilarning o'quvchilarni haddan tashqari toliqtiradigan, asossiz zo'riqtiradigan va o'zlashtirishga murakkab bo'lgan eski an'anaviy usullardan foydalanishi zamon talablariga umuman javob bermaydi. Shu bilan bir qatorda, ta'lim mas'uliyatini to'liq sun'iy intellekt zimmasiga yuklash yoki uning tayyor yechimlariga ko'r-ko'rona tayanish ham, yuqorida ta'kidlanganidek, kognitiv dangasalik va xotira susayishi kabi jiddiy oqibatlarga olib kelishi tayin. Shu sababli, zamonaviy o'qituvchilar bu ikki qutb o'rtasidagi oltin oraliqni topishlari zarur. Dars jarayonlariga shunday yangi metodikalarni tatbiq etish kerakki, ular bir vaqtning o'zida ham texnologik yengillikni taqdim etsin, ham talabalarning kognitiv faoliyatiga to'g'ri ta'sir ko'rsatib, ularni mustaqil fikrlashga undasin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Kazakov L'IMPORTANCE D'APPRENDRE UNE LANGUE ETRANGERE CHEZ LES JEUNES. – 1-b
2. <https://arstechnica.com/ai/2026/04/research-finds-ai-users-scarily-willing-to-surrender-their-cognition-to-llms/>
3. Rahimov. "12 oy uchun 12 incho". 2025. – 53-b.
4. Bek Olimjon. Elektron manba: <https://t.me/DrBekOlimjon/524> (murojaat sanasi: 28.09.2026).
5. Mohir Mirzaxmedov. Elektron manba: https://t.me/Ustoz_kundaligi/1602 (murojaat sanasi: 28.09.2026).